

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

**ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

**ВЕСТНИК
ТОРАЙҒЫРОВ
УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 2 (2023)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/EIWC1999>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

<https://doi.org/10.48081/YFUN4991>

***Ж. С. Таласпаева¹, Г. С. Хамзина²**

^{1,2}М. Қозыбаев атындағы Солтүстік

Қазақстан университеті,

Қазақстан Республикасы, Петропавл қ.

*e-mail: talaspaeva@inbox.ru

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЭЛЕМЕНТТЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ

Тіл білімінде әдеби тілдің нормасына қатысты біршама ғылыми тұжырымдар берілген және оларды зерттеуге арналған ғылыми еңбектер аз емес. Осы ретте Ә. Ахметов, Ә. Хасенов, Ә. Болғанбаев, М. Серғалиев, Ғ. Қалиев, Б. Сағындықұлы т.б. ғалымдарымыздың пікір-тұжырымдары мен еңбектерін атауға болады. Мақалада күнделікті тұрмыста жиі жұмсалатын эвфемизм, дисфемизм, диалектизм, жаргон сөздер, қарапайым сөздер мен тіпті варваризмдер сияқты қолданыстардың стильдік ерекшеліктері сөз етіледі. Сонымен қатар, келтірілген терминдердің теориялық тұжырымдарына сүйене отырып, олардың көркем шығарма материалдары негізінде қолданылу сипаты қарастырылады. Көркем шығарма тіліндегі тілдік нормаға жатпайтын сөздер мен сыпайы сөздердің лексика-семантикалық сипаты анықталады. Олардың эмоционалды-экспрессивтік мағыналары ашылып, прагматикалық ерекшеліктерін анықталады. Көркем шығарма тіліндегі эвфемизмдер мен дисфемизмдерді оппозиция тұрғысынан көрінуі салыстыра қарастырылады. Сөйлеу тілінің элементтері кейіпкерлердің тілдік қарым-қатынасын толықтырып, айтылар ойды жеткізуде, кейіпкер бейнесін ашуда айрықша орын алатын тілдік бірліктер болып табылатындығы нақты мысалдар арқылы анықталды. Қаламгерлердің бейнелі, әсерлі сөз қолданыстарын шығармаларында мольнан пайдаланып, қажетіне жаратуы – халық тілінің байлығы, ауыз әдебиетінің сөз үлгілерінің әдеби тіліміздің баюына, толысуына өз үлесін қосатыны дәлелденеді.

Кілтті сөздер: сөйлеу тілі лексикасы, эвфемизм, дисфемизм, диалектизм, жаргон сөздер, дублеттік варианттар.

Кіріспе

Жалпы көркем шығармаларда әр кейіпкердің қоғамда алатын әлеуметтік жағдайына, ортасына байланысты сөз саптауы мен сөйлеу мәнері әртүрлі болып келеді. Кейіпкер тілінің осындай ерекшеліктері тілдің лексикалық және грамматикалық қабаттары арқылы жүзеге асатындығы белгілі. Кейіпкердің тілі арқылы оның мәдениеттілігі, жас мөлшері, қызметі, кәсібі, мінезі т.б. байқалады. Кейіпкердің сөйлеу мәнеріндегі өзіндік ерекшелігі оның сөйлеу тілі лексикасынан анық аңғарылады. Тілімізде ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездесетін тілдік материалдар аз емес, оған әрине әдеби тілдің нормасына жатпайтын сөздерді де жатқызамыз. Бұл ойымызға академик М. Серғалиев: «Ауызекі сөйлеу стиліне әдеби тіл нормасына жатпайтын сөздердің қолданылуы – табиғи құбылыс», – деген тұжырымы дәлел болады [1, 62 б.].

Материалдар мен әдістер

Зерттеу мәселесі бойынша сипаттау, жүйелеу, баяндау, талдау, қорытындылау әдіс-тәсілдері кеңінен қоладыныс тапты. Оқырманның эстетикалық талғамын жетілдіру үшін көркемдеуіш құралдар, эмоционалды-экспрессивтік қызмет атқаратын сөздер қолданылады. Әдетте жағымсыз, әдепсіз, дөрекі, тұрпайы сөздер, дисфемизмдер кейіпкердің ауызекі сөйлеу тілінде қолданылады, көркем прозада олардың жасалу жолдары, қолданылу аясы әрқилы.

Дөрекі, қарапайым элементтер, бөгде тілдік сөздер, әсіресе кейіпкердің мінез-құлқын, алған тәлім-тәрбиесін, білім, мәдениет дәрежесін көрсету үшін келтіріліп, оның образын жасауға көмектеседі. Көркем шығарманың «көркемдік» шарттарының бірі де осында. Бұл шарт – тәсіл, стильдік тәсіл. Тәсілдің дұрыс қолданылуы – жазушының сөз құдіретін тану шеберлігіне алып барады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Шығарма материалына негіз болатын жағымды, жағымсыз адамдардың тілі – тіл білімінде табу, эвфемизм дисфемизмдер (какофемизм) деп аталады. Қаламгерлер сөздерді өз мағынасында пайдаланумен қатар, сөздерді ауыспалы, келтіріңкі мағынада, қанатты сөздер мен тұрақты тіркестердің, мақал-мәтелдердің құрамында пайдаланады [2, 93 б.].

Эвфемизмдар мен дисфемизмдер – көркем әдебиетте жиі кездесетін экспрессивті және эмоционалды лингвистикалық қолданыстар. Бұлардың айырмашылығы экспрессивтік реңкінде, мұндай сөздердің барлығы күнделікті ауызекі сөйлеу тілінде жиі кездеседі. Сөздің мағынасы дөрекілеу болып келген жағдайда тілдегі басқа бір сөзбен алмастырылып беріледі. Мұндай жағдайда дөрекі, тұрпайы сөздің орнына сол ұғымды жұмсартып, жеңілдетіп жеткізетін сыпайы, жұмсақ сөздер қолданылады. Тіл білімінде мұндай құбылыс эвфемизм деп аталады [3, 71 б.].

Жазушылардың шығармаларында тілдік құрылымның бір қатарын сөйлеу тілінің элементтері құрайды. Қаламгерлердің стильдік даралықтары олардың белгілі тілдік құралдарды қолдануларындағы ерекшеліктерінен көрінеді.

Эвфемизм – көркем шығарма тілінде өзіндік тиімді орны, реті бар сөз қолданыстың түрі. Зерттеушілер эвфемизмді ойды бейнелеп, көркем түрде жеткізудің негізгі бір тәсілі деп санайды. Эвфемизм, сыпайы сөз – мағынасы тұрпайы сөздерді сыпайылап жеткізу. Эвфемизм сыпайыгершілікке, әдептілікке байланысты туған. Олар (эвфемизмдер) сөздердің синонимдік қатарын молайтады. Синонимдерді қолданудың бір тәсілі ретінде эвфемизмдердің қызметі жайлы синонимдер сөздігінде төмендегідей анықтама берілген: «Мағынасы жағымсыз сөздердің мәнін тыңдаушыларға жеңілдетіп, жұмсартып айту тәсілі болып саналады» [4, 311 б.].

Әкесі Сүтемген осыдан үш жыл бұрын дүние салғанда дөңгелек дәулетінің иелігі соңынан ерген жалғыз тұяғы осы Наймантайға тиген (А. С., 63 б.). Сонда бір барымтада біздің Қарағаш елінен бір жігіт мерт болып, осы Аққызбен ердің құнын даулап, екі елдің арасындағы ырың-жырыңды басуға бардық (Сонда, 96 б.). Тіршіліктің бітпейтін күйбеңімен жүріп қайтыс болған ерінің аруағына бағыштап жеті-сегіз айдан бері тым болмаса отқа май да тамызбапты (Д. И., 367 б.). Бірақ тағдырдың жазуына дауа бар ма, бәйбіше, тоқалдан көрген жеті перзенті бірінен соң бірі шетіней-шетіней, ақырында қарайып жалғыз Аққыз қалған (А. С., 82-б.). Дұшпанынан кек ала алмай іштей тынып Доскей де көз жұмды (Д. И., 251-б.). Өлді деген жағымсыз сөздің орнына – дүние салғанда, мерт болып, қайтыс болған, шетіней, көз жұмды деген синонимдік қатарлар тиімді жұмсалған.

Қорғанып, қаймыға беруші ем, бертін келе абысыныма ауыр сөзді мен айтатын болдым (Б. Н., 194 б.). Көшенге қосылғалы көп жыл өтсе де, Жаңыл әлі құрсақ көтермепті (Б. Н., 195 б.). Бірақ бәрі жазудан ғой, сол тоқалының етегі қанамай-ақ кетті (А. С., 45 б.). Өлген қызы Жақыптан емес екен, қыз күнінде ойнап қойып, содан болыпты (Сонда, 196 б.). «Қол жұмсады», -дегенді естіп, қайран қалды (Сонда, 212 б.). Жоғарыда келтірілген кейіпкер тілдеріндегі «боктық сөз» дегеннің орнына «ауыр сөзді», әйелдің терісқыллықты іс-әрекетін «ойнап қойып», «ұрды, соқты» сөзінің орнына «қол жұмсады»; сол сияқты «құрсақ көтермепті», «етегі қанамай» деген сөз тіркестерін қолданғанын байқаймыз.

Эвфемизмдер этикаға, сыпайыгершілікке, ұят сақтауға, моральдік нормаларға байланысты болып келеді. Ғалым Ә. Хасеновтің айтуынша, ең көп тарағаны – ауру-сырқатқа байланысты (Хасенов, 2007: 79). *Трахомасы қандай ауру деп біреулерден сұрап ек, орысшаға жетіктеу бір жігіт*

қазақша оны «қарыққан» дейді деп долбарлап түсіндірді (С. Ж., 292 б.). «Көзін шел басыпты», – деген сөзіне алғашқыда жүрегім мұздап есімнен кетпей жүруші еді, кейінгі кезде оны ұмытып, көз ауруға әбден етім өліп алды (С. Ж., 315 б.). Әкесі қыл тамақтан өлгенде ол іштегі алты айлық бала еді (Д. И., 346 б.).

Тілімізде стильдік қызмет атқаратын дисфемизмдердің ең жиі қолданысқа түсетін жері – ауызекі сөйлеу тілі. «Дисфемизмдерді қолдану ауызекі сөйлеу стиліне тән ерекшелік болып табылатындығын көруге болады», – деп пайымдайды Ә. Ахметов [5, 56 б.]. Жалпы дисфемизм, яғни тұрпайы, анайы сөздер бір адамды кемсіту мағынасында жұмсалып, көркем шығармада, көбінесе, ауызекі тілдің сөйлеу ретінде кейіпкерлердің тілінде жиі ұшырасады. Мысалы, *Жоқ өсекті жанынан шығарып та кей адам ләззат табады. ...Ой, өлік-ей, өле алмай жүріп епті екенсің өзің! ... Қатынын қуанта түскісі кеп күніңді ме, тапқырлығы ұстап солай дегізді ме әлде (Б. Н., 193 б.). - О, сорлы, соған да аузыңның суын құртып, сайқал да ол бір (Сонда, 193 б.). Сол-ақ екен: «А-а жүзіқаралар, дәмелерің зор екен!», – деп ақыра ұмтылған екінші жылқышы Наймантайға сарт-сұрт сойыл сілтеп қалды (А. С., 75 б.).* Бұл сөздер кейіпкердің ашу-ызасын білдіріп, психологиялық сезім-күйін күшейте түседі.

Мәтіндерде кейіпкерлер тілінде кездесетін қарапайым сөздер мен сөз тіркестері әсіресе олардың мінез-құлық ерекшелігін айқындауға, образды аша түсу мақсатында жұмсалады:

– *Туу, мынаның көк малтасын езуін-ай!* (А. С., 73 б.).

– *Мына тіл-аузы жоқ дүлей қырды зой...* (Сонда, 76 б.).

Па, тағы ішіңсің зой, сабаз! (Б. Н., 198 б.).

– *Шошқа тағалап па ең шаршатайын?! – Қолын икемдеп тағы әкелді* («Кінәлі махаббат», 205 б.).

– *Жеңіл нәпсі іздеген жыңды неме екен деп жүрмегейсің, күйеуің қызғаншақ көрініп еді, бағасын білмейтін біреу ме деп, сол түннен бері түк есімнен шықпай қойдың* (Сонда, 206 б.).

Жазушы шығармасындағы оқиғаны шынайы өмірге жақындату мақсатында кейіпкерінің аузына осы сияқты дәрекілеу болса да, өмірде кездесетін қарапайым сөздерді мақсатты түрде салып отыр. Сонымен қатар кейіпкерлерінің эмоционалдық сезім-күйін білдіретін сұраулы, лепті сөйлемдерді стильдік мақсатта уәжді пайдаланған.

Түркі тілдес халықтардың тілінде «хатун», «хатын» сөздерінің қолданысында ешбір дәрекілік, жағымсыздық байқалмайды, алайда бұл сөз уақыт өте келе қазақ тілінде «қатын» сөзі қалпында дәрекі сөздердің қатарынан орын алып отыр. Мұндай сөз әйел, жұбай, зайып, ақжаулық сияқты жағымды болып естілетін сыпайы сөздермен алмастырылып отырылады.

Ал «қатын» сөзі, ұрғашы, шүйкебас, төменетек, қаншық, салдақы сияқты жағымсыз, кемсіту, дөрекі мағынасындағы сөздермен қатар қарапайым сөйлеу тілінде дисфемистік мәндегі мақал-мәтелдер ұшырасады. Ғалым Ә. Ахметовтің тұжырымдауы бойынша, «фразалық тіркестермен қатар мақал-мәтелдер де дисфемизмдердің қайнар көзі деген қорытынды жасауға әбден болады» [5, 56 б.]. – *Шырағым, «Қарамаса қатын, бақпаса мал кетеді» демеп не еді бұрынғылар* (А. С., 64 б.). Кейіпкер осы мақалда дөрекі сөзді қолдану арқылы сөйлемнің экспрессивті-эмоционалды күш-қуатын арттырып, айтар ойын дәл, нақты жеткізген.

С. Жүнісов, Д. Исабеков шығармаларында адамның дене мүшесінің кемшілігін көрсететін жағымсыз, дөрекі сөздерді кейіпкер тілінде қолданғанын жиі ұшыратамыз: *Менімен алысып, әбден зықысы шығып ыза болған Әбен тістеніп тұрды да, бүйірімнен бір тепті. Ол аз дегендей кетіп бара жатып: – Басыңа қой, соқыр неме! – дегені бар емес пе. Денем мұп-мұздай болып кетті. Осы сөзді бір көрші әйелдің аузынан да естідім. «Ыдырыстың соқыр баласы», – деп беті бұлк етпестен айтып тұр екен* (С. Ж., 315 б.).

С. Жүнісовтің «Әжем мен Емші және Дәрігер», Д. Исабековтің «Тіршілік», О. Бөкейдің «Қар қызы» шығармаларында варваризмдер де белгілі бір стильдік мақсатпен қолданылған. Тілді шұбарлап сөйлеудің түрлі себептері бар, сөйлеушінің өз сөзіне мән бермей, әдегі болып кетуі болса, енді бір жағдайларда оның сөздік қорының аздығы, тілінің жұтандығы себеп болып жатады. Кейіпкер аузына орыс сөздерін салу арқылы тіл шұбарлаудың жиі кездесетіндігін және варваризмнің сол уақыттағы адамдардың тіліне тән екендігін ерекшелеп көрсету мақсатында салады: *Қонаққа шақырғандар дастарқанға бауырсақ төксе, «Што такой думалақ» деп жемей қойыпты. Ал Брыскелді менің көзімнің ауруын естіген соң: – О, бұл чепуха! – деп көңілімді бір көтеріп тастады. – Мен колхоз – «Жаңа жол». Жол блохай. Осында келінім – қызымке болнай. Сол қайда? Давай, үйге алып кетуге келдім. Мынау соның баласы - бараниігі. Көзі ауырады. Бұл да болнай. Бұны да қаратайын деп едім. – Важнай ваброс деймісің-ай, көгала!*

- Болтай, кәне тұр. Тамақты қайтып кеп ішерсің. Сенің баруың абезательно! – деп Қайкен дігірлеп тұр.

Е-е, бұлардың бәрі әліне қарамай тумап жатып шетінен зәкүнііл. Шешелеріңнің қойнына әкелерің емес, зәкүн түнеген бе осы-а?

- Шалын құдай ма еді сонша. Әйда, екінші көрмейтін болайын.

- Ойбай-ау, – деді Киван жұртқа қарап, – мынау не дейді-ей, а! Кемпір сенікі ме, менікі ме? Мені тап бір әмірикадан келгендей... Әктілеймін дейді зой маған барып.

– *Әкеңнің аузын ұрайын, сволыш, ойнайды екен десем, шындап жүр зой.* Қаламгерлердің повестеріндегі негізгі қарым-қатынаста кейіпкерлер екенін ескере отырып, жазушылар варваризм сөздерді кейіпкерлер тілінің ерекшелігін көрсету үшін де қолданғандарын байқаймыз.

Д. Исабековтің «Тіршілік» туындысында жаргон сөздердің болуымен де ерекшеленеді. Т. Пірімбетов жаргон сөздер туралы: «Олар жалпы халықтық лексикасындағы сөздерді өз мұқтаждықтарына пайдалану үшін арнайы түрде фонетикалық, семантикалық басқа мағынада өзгертіп қолданылатын жасанды (искусственный) тілге жатады» деген анықтама береді [6, 12 б.].

Кассир де ылғи үш сомдықтан берген екен, үйге келген соң кемпірін қасына мөлтітіп отырғызып алып, түн жарымы ауғанша санады. Құдай-ай, шпаналар тонап кетер ме екен, – дейді кемпірі көзі алақандай боп (Д. И., 408 б.). Бұзақы, тәртіпсіз, ұрлық жасайтын жасөспірімдер ұғымындағы жалпы халықтық лексикасындағы бар сөздерді екінші мағынада «шпана» сөзі – кейіпкер тілінде жұмсалған жаргон сөз.

Жалпыхалықтық деңгейде қолданылатын, дәстүрлі норма болып қалыптасқан, баршаға ұғынықты әдеби сөздермен қатар түрлі өңірде түрліше айтылып, өзгешеленіп тұратын сөздер мен сөз тіркестері көптеп ұшырасады. Мұндай сөз қолданыс жергілікті ерекшеліктер (диалектизмдер) деп аталады [7, 9 б.].

Көркем әдебиет тілінде диалектизмдер кейіпкер образын жасау ашу үшін, жергілікті халықтың ерекшелігін көрсету үшін қолданады. Қаламгерлер кейіпкерлердің аузына диалектизмдерді көркемдік мақсатта салады. Диалектілік ерекшеліктерді орнымен қолданбаса, әдеби тілді шұбарлайды.

Академик Ә. Қайдаров: «Тілде қанша сөз болса да, ол тек қоғам мүшелеріне қажеттілігінен ғана дүниеге келген, ал олардың бәрі бірдей ғасырлар бойы сақадай сай сайланып тұруы мүмкін емес. Дегенмен, бір заманда ғимараттың бейне бір кірпіші тәрізді өзіне тілден орын тапқан сөздердің сол ғимарат тұрғанда басы артық болмаса керек», – дейді [8, 12 б.].

Ғ. Қалиев пен Ш. Сарыбаев диалект деген терминге мынадай анықтама береді: «Жалпыхалықтық сипат алмаған белгілі бір жерде ғана қолданылатын ерекшеліктердің жиынтығын, өзіне ғана тән тілдік ерекшеліктері бар жекеленген аймақ, территорияны білдіреді» [9, 4 б.].

Жазушылардың шығармаларындағы жергілікті ерекшеліктер (диалектизмдер) кейіпкер тілінде де, авторлық ремаркада да ұшырасады.

Қаламгерлер кейіпкерлерінің белгілі бір өңір тұрғыны екенін білдіру үшін, кейіпкер тілінің нанымды шығуы мақсатында жұмсаған.

Жергілікті тіл ерекшелігіне жататын *бағана, азан, ақ сөңке, тәте, әбүйір сөздері кездесті: Тұрсынның есіне бағаназы қайың қызықты шымға тоқпақсыз сіңіріп жүрген жылқышы жігіт түсті* (А. С., 71 б.).

Азанның кешке дейін осы қимылмен-ақ бітіріп тастайды (Д. И., 227 б.). *Қол созым жерде ақ сөңке боп бықып жатқан арша анау...* (А. С., 40 б.) бұл сөйлемдердегі *бағана* (Ақтөбе, Қараб.) *мана*, *азан* (оңтүстік өңірде) *таңертеңгі уақыт*, *ақ сөңке* орман ішіндегі қураған бұтақ, тал, бос ағаштар деген мағыналарында жұмсалған.

Бір заттың ұғымы Қазақстанның түкпір-түкпірінде кейде бірнеше синонимдер арқылы беріледі немесе бір ұғымды білдіретін сөздер әр жерде әртүрлі вариантта қолданылады. Ғ. Қалиев пен Ш. Сарыбаев әдеби варианты анықталмаған дублеттік қатарды былай көрсетеді: «Әдеби компоненті анықталмаған, әдеби тілде жарыса қолданылып жүрген синонимдік қатарлар мен фонетикалық дублеттер жатады. Дублеттік варианттардың мына сыңары әдеби тіл, мына сыңары диалектизм деп кесіп айту қиын. Өйткені олар әдеби тілде қатар, жарыса қолданылып жүр, бірақ келешекте әдеби варианты анықталады», – деген [10, 71 б.]. Д. Исабеков повесінде осындай дублеттік варианттар кездеседі. Мысалы: *Қырдағы ауылдың қораздары шақыра бастады. Киеван көзін жұмып отырып босаған кесесін кемпіріне қарай домалатып жіберді, кемпірі шай құйып ұсынды, бұл көзін ашпаған күйі қолын дәл созып ала қояды* (Д. И., 317 б.). *Қырдағы ауылдың әтештері үшінші рет шақырғанда, Киеван көкнәрға жаңадан кірісе бастады* (Сонда, 320-б.).

Әтеш//қораз сияқты мағынасы бір, бірақ әрбір сыңары дыбысталуы жағынан бір-біріне ұқсамайтын сөздер.

Әдеби тілде де, диалектіде де кейде сөздердің айтылуы бірдей болады да, мағыналары әртүрлі болып келеді, мысалы, **там** деген сөз үй және мола деген мағынада жұмсалады. Оңтүстік-шығыс қазақтарының тілінде бұл сөз үй мағынасында жұмсалады, ал солтүстік-батыс аймақтарында бұл сөз мола, моланың күмбезі мағынасында айтылады.

Бейтаныс жол-жөнекей бір тіл қатқан жоқ. Атқа қамшыны көміп отырып, бір сағаттық жолды артқа тастаған соң бұзылған бір тамның қасына кеп, сонда тұрған ер-тұрманы сай басқа атқа ауысып мінді де, өзен жиегіндегі құлама, биік жарқабаққа қарай тіке тартты (Д. И., Тіршілік, 335 б.).

Д. Исабековтің «Тіршілік» және «Сүйекші» повестерінде там сөзі оңтүстік қазақтарының тіліндегі үй деген мағынасында жұмсалған.

Қорытынды

Кейіпкерлер тіліндегі жайсыз мәнді қарапайым сөздер сөздің экспрессивтілігі мен мәнін күшейтеді және пендеге немесе анық өмір құбылыстарына байланысты айтылады, дөрекі сөздер кейіпкер образын нақтылай, анықтап беру үшін қолданады.

Қаламгерлердің шығармаларында кейіпкерлерінің бейнесін анағұрлым шындыққа жанастырып ашу үшін, кейіпкерлер тіліне баса көңіл бөлінген. Кейіпкерлердің мінезі, сөйлеу ерекшеліктері олардың ішкі жан-дүниесіне

байланысты беріледі. Ойды бейнелеп көркем жеткізуде кейіпкер тіліндегі эвфемизмдер мен дисфемизмдердің, варваризмдердің, диалект сөздердің, жаргон сөздердің көтерер жүгі зор екендігіне көз жеткізіміз.

Пайдаланған деректер тізімі

- 1 **Серғалиев, М.** Стилистика негіздері [Text]. – Астана : Оқулық, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, 2006. – 228 б.
- 2 **Қабдолов, З.** Сөз өнері [Text]. – Алматы : Мектеп, 1992. – 250 б.
- 3 **Балақаев, М.** Қазақ тілінің мәдениеті [Text]. – Алматы : Қазақстан, 1971. – 93 б.
- 4 **Болғанбайұлы, Ә.** Бизақов, С. Синонимдер сөздігі [Text]. – Алматы, 2001. – 311 б.
- 5 **Хасенов, Ә.** Тіл білімі [Text]. – Астана : Ер-Даулет, 2007. – 128 б.
- 6 **Ахметов Ә.** Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер [Text]. – Алматы : Ғылым, 1995. – 197 б.
- 7 **Пірімбетов, Т.** Қарапайым сөздер мен сөйлеу тілінің басқа да элементтерімен арақатынасы [Text]. // Қазақ ССР ҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы. – Алматы, 1986. – № 1. – 15 б.
- 8 **Әнес, Ғ.** Үдербаев, А. Диалектологиялық сөздік [Text]. – Алматы : Арыс, 2007. – 797 б.
- 9 **Қайдаров, Ә.** Шығарма тілі – көркем әдебиет өзегі [Text]. // Өнер алды – қызыл тіл. – Алматы, 1986.
- 10 **Қалиев, Ғ.** Сарыбаев, Ш. Қазақ диалектологиясы [Text]. – Алматы : Мектеп, 2002. – 200 б.

References

- 1 **Sergaliev, M.** Stilstika negizderi [Basics of Stylistics] [Text]. – Astana : Oqulıq, L.N. Gıymilev atyndaǵy EUY, 2006. – 228 p.
- 2 **Qabdolov, Z.** Sız óneri [The art of the word] [Text]. – Almaty : Mektep, 1992. – 250 p.
- 3 **Balaqaeve, M.** Qazaq tiliniń mádenieti [Culture of the Kazakh language] [Text]. – Almaty : Qazaqstan, 1971. – 93 p.
- 4 **Bolǵanbauuly, Á.** Bizaqov, S. Sinonimder sózdigi [Dictionary of synonyms] [Text]. – Almaty, 2001. – 311 p.
- 5 **Hasenov, Á.** Til bilimi [Language education] [Text]. – Astana : Er-Daýlet, 2007. – 79 p.
- 6 **Ahmetov, Á.** Tırki tilderindegi tabý men evfemizmder [Taboo and euphemisms in Turkic languages] [Text]. – Almaty : Gylym, 1995. – 197 p.

7 **Pirimbetov, T.** Qarapayım sózder men sóley tiliniń basqa da elementterimen araqatynasy [Correlation with simple words and other elements of speech] [Text]. // Bulletin of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Language, literature series. – Almaty, 1986. – № 1. – 15 p.

8 **Ánes, Ğ. Úderbaev, Ğ.** Dialektologialyq sózdik [Dialectological dictionary] [Text]. – Almaty : Arys, 2007. – 797 p.

9 **Qaidarov, Á.** Shyǵarma tili – kórkem ádebiet ózegi [The language of the work is the core of fiction] [Text] // Art is a red language. – Almaty, 1986.

10 **Qaliev, Ğ.** Sarybaev, Sh. Qazaq dialektologiasy [Kazakh dialectology] [Text]. – Almaty : Mektep, 2002. – 200 p.

Материал 09.06.23 баспаға түсті.

*Ж. С. Таласпаева¹, Г. С. Хамзина²

^{1,2}Северо-Казхстанский университет имени М. Козыбаева,
Республика Казахстан, г. Петропавловск.
Материал поступил в редакцию 09.06.23.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ РАЗГОВОРНОГО ЯЗЫКА В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Статья посвящена элементам речи, дополняющим языковое общение персонажей, показывающим, что слова важны в передаче идей, раскрытии образа персонажа. Целенаправленное использование элементов разговорной речи подтверждается конкретными примерами. В своих произведениях писатель использует разные стили речи для создания образа персонажей с разных сторон. Черты характера и особенности речи связаны с их внутренним миром. Было обнаружено, что богатство разговорного языка, использование пословиц в устной литературе способствуют обогащению и созреванию нашего литературного языка.

Ключевые слова: Лексика разговорной речи, эвфемизм, дисфемизм, диалектизм, сленговые слова, дублетные варианты.

*Zh. S. Talaspaeva¹, G. S. Khamzina²

^{1,2}North Kazakhstan University
named after M. Kozybayev,
Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk.
Material received on 09.06.23.

USING SPEAKING LANGUAGE ELEMENTS IN WORKS OF ART

The article is devoted to the elements of speech that complement the linguistic communication of characters, showing that words are important in conveying ideas, revealing the image of a character. The purposeful use of elements of colloquial speech is confirmed by specific examples. In his works, the writer uses different styles of speech to create the image of characters from different angles. Character traits and features of speech are associated with their inner world. It was found that the richness of the spoken language, the use of proverbs in oral literature contribute to the enrichment and maturation of our literary language.

Keywords: Vocabulary of colloquial speech, euphemism, dysphemism, dialectism, emotionally expressive vocabulary, slang words, doublet variants.

Теруге 09.06.2023 ж. жіберілді. Басуға 30.06.2023 ж. қол қойылды.

Электронды баспа

3,18 МБ RAM

Шартты баспа табағы 22,79. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: А. К. Темиргалинова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Тапсырыс № 4100

Сдано в набор 09.06.2023 г. Подписано в печать 30.06.2023 г.

Электронное издание

3,18 МБ RAM

Усл. печ. л. 22,79. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: А. К. Темиргалинова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас

Заказ № 4100

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz